

Nádasdy Ádám - Miért finnugor nyelv a magyar?

XXXIV. OTDK HUMÁN TUDOMÁNYI SZEKCIÓ · 2019. MÁJUS 27., HÉTFŐ · 17 PERC

MIÉRT FINNUGOR NYELV A MAGYAR?

Nádasdy Ádám

OTDK nyitóelőadás, 2019. április 24.

Miért finnugor nyelv a magyar? Nos, azért, mert a nyelvészek ezt állapították meg. Ez bizony ilyen egyszerű. Miért nem növények a gombák? Mert a biológusok ezt állapították meg. A gombák ugyanis nem tudják a szén-dioxidot a levegőből fölvenni, mint a növények – tehát nem növények. Egyébként én úgy ránézésre növénynek mondanám őket, hiszen a földből nőnek ki, és nem tudnak elszaladni, de úgy látszik, az én kritériumaim nem mérvadóak.

Így van ez a nyelvrokonsággal is: a laikus észrevételei, kritériumai nem mérvadóak. Persze itt a szakmai kritériumok ezerszer bonyolultabbak, mint a gomba-példa esetében. A laikus elsősorban a szókincset látja, például hogy a *szakálltörökül* is *sakal*, az *almatörökül* *elma*, és azt képzelem, hogy a magyar meg a török egymással rokonságban állnak. Pedig nem. A szókincscserélődése, bővülése, importja a kultúrával, életmóddal, vallással függ össze – ezek nyelven kívüli tényezők. Például a kereszténység felvételével minden nyelvben megjelennek ennek a vallásnak a kifejezései, így a görög *episkopos* → magyar *püspök*. A hozzá nem értőt ez a fajta változás érdekli: a régi időkben sokáig úgy osztályozták, hogy vannak keresztény nyelvek, muzulmán nyelvek, pogány nyelvek. Keresztény nyelv volt a latin, az orosz, meg a magyar is, mert ezeken a nyelveken lehetett keresztiségről, püspökről, szentháromságról beszélni.

Ám van a nyelveknek egy másik fajta változása, mely nem függ semmitől, nem tükrözi a kultúra változásait vagy a nép sorsát, hanem saját belső törvényeit követi: ez pedig a hangváltozás. Ezt vették észre a 18–19. század fordulóján, s ekkor kezdték a nyelveket aszerint csoportosítani, hogy milyen hangváltozások történnek bennük, visszavezethetők-e a hangváltozásaik egy közös kiinduló nyelvre – ahogyan az olasz, román, francia nyelv élete során bekövetkezett változásokat mintegy „visszaforgatva” megkapjuk a latint, melyből származnak: olasz *lupo*, román *lup*, francia *loup*[lu] mind a latin *lupus* ’farkas’ szó leszármazottjai. Ez a rokonság persze szabad szemmel is látható, de a hangváltozás olyankor is rokonsági bizonyíték lehet, ha ennél bonyolultabb. A perzsa nyelvről például (amely kulturális értelemben muzulmán nyelv) tisztázták, hogy a hangmegfelelések alapján az indoeurópai (más szóval „indogermán”, régebbi szóval „árja”) nyelvek közé tartozik, így rokona a latinnak, németnek, oroszoknak, viszont nyelvészetileg semmi köze a törökhöz,

arabhoz, melyekhez pedig ezer vallási, kulturális és történelmi szállal kötődik (a perzsa írás is az arab betűket használja!).

A nyelvtudomány ekkor, a 19. század elején születik meg, mert meglát a nyelvekben valami olyat, amivel más tudományok – a történelem, a teológia, a logika – nem tudnak foglalkozni. A kutatás eredményeképp a távolabbi rokonságotis tudjuk bizonyítani. Ez a laikusnak már nehezebben átlátható, mert nemcsak a szó hangalakja, hanem a jelentése is jócskán módosulhat.

Például az angol rokona az olasznak, körülbelül olyan távoli, mint a magyar a finnek. A legősibb szavakban, ahol az angolban *tvan*, ott az olaszban *d*, például 'kettő': *two* és *due*, 'ülni': *sit* és *sedere*, 'fog': *tooth* és *dente*. Ám az angolt és az olaszt nem szokás így összehasonlítani, mert bőven vannak közelebbi rokonaik, vannak írásos nyelvemlékek is régebbi formájukból: az óangolból egyfelől, a latinból másfelől, s azok hasonlósága sokkal feltűnőbb – ahogy két nővér hasonlósága feltűnőbb, mint unokáiké, akik csak másodfokú unokatestvérek.

A finnugorból azonban csak késői nyelvemlékek vannak: a magyarból a 11. századból, a finnből és észtből a 16. századból, a többiből még későbből. Így a magyar nyelvtörténész arra kényszerül, hogy rég elszakadt, egymástól igen eltávolodott nyelveket, másodfokú unokatestvéreket rokonítson késői adatok alapján, köztes láncszemek nélkül. S ha ez nem is sikerülhet minden szónál (egy csomóra nincs adat!), azt kimondhatjuk, hogy nincs más nyelv vagy nyelvcsoport, mellyel a magyart ugyanilyen elfogadhatóan lehetne rokonítani. Az adatok néha gonoszul eltűnnek: gondoljunk csak arra, hogy a világ legismertebb nyelvének, az angolnak egyik leggyakoribb szava, a *bad* 'rossz' szó ismeretlen eredetű: egyszer csak fölbukkant a középkorban, de csak találgatni lehet, hogy honnan. Mit szóljon akkor a finnugrász, akinek az adatai jórészt a 19. század elején kezdődnek?

A magyar körülbelül másfél évezreddel ezelőtt elvált utolsó rokonaitól, a vogultól és az osztjáktól is, és az érintett népek mind elfelejtették, hogy valaha együtt éltek és egy nyelvet beszéltek. Olyasféle munka a finnugor rokonítás, mint amikor a régész néhány szokatlan helyzetű és alakú faragott kőtömbből képes rekonstruálni a valaha ott állt épületet. A laikus hitetlenkedik: itt csakugyan templom állt? Igen, a szakember azt mondja: ilyen faragású kövek ilyen elrendezésben csakis ezt jelenthetik.

Jeleznem kell, hogy mindezek a tudomány számára nem is elsősorban az eredmény (tehát a belőlük nyert információ) miatt érdekesek, hanem az eljárás, a bizonyítás stratégiája miatt. A tudomány döntő kérdése nem a „mit tudok?”, hanem a „honnan tudom, amit tudok?”. Hiszen ha nem tudom szakszerűen demonstrálni, hogy honnan tudom – akkor nem tudom: akkor az nem tudomány, legföljebb hagyomány, sejtés vagy intuíció. Szigorúan nyelvészeti szempontból édesmindegy volna, ha módszereink rigorózus alkalmazása azt az eredményt hozta volna, hogy a magyar a török nyelvek közé tartozik: azok is szépek és jók, csak éppen nem ez az igazság, és minket csak az igazság érdekel, nem szempont, hogy kinek mi szimpatikus vagy előnyös.

A laikussal ez fordítva van: őt a nyelvrokonságból nem a nyelv, hanem a rokonság érdekli. Azt gondolja, hogy ha valakik rokonok, akkor azok között valami mély megfelelésnek, szimpátiának, kölcsönös segítőkészségnek kell fennállnia. (Gondoljunk a 'szimpátia' szó szép magyar megfelelőjére: *rokonszenv*.) Mármost a laikus azt gondolja, hogy ha két közösség rokon nyelvet beszél, akkor maguk a beszélők is rokonai egymásnak, azaz hogy a nyelvrokonság egyben néprokonság is. Sokszor hallunk ilyet: „északi rokonaink, a finnek” – pedig ehelyett csak rokon nyelvet beszélő népekről volna szabad beszélni. A nyelvrokonság önmagában vajmi keveset mond az illető népek származásáról, szelleméről, kultúrájáról. Gondoljunk az orosz és lengyel, vagy a német és angol népre, akiknek a nyelvei közeli rokonok, de történetük éppenséggel nem mutatja a kölcsönös rokonszenvet és támogató segítségnyújtást. Olyasféle a nyelvrokonság, mint egy DNS-vizsgálat: kiderítheti, hogy mi ketten valójában testvérek vagyunk, de ha a sorsunk máshová vetett, másutt nőttünk föl, egymás nyelvét sem értjük, esetleg más vallásúak vagyunk, akkor ettől a biológiai tényről még nem lesz közünk egymáshoz. Az tehát, hogy a magyar nyelv finnugor nyelv, csak azt mutatja, hogy kb. 3.000 évvel ezelőtt a beszélők ősei együtt éltek – és akkor mi van? De ugyanezt kérdezhetjük azoktól is, akik szerint a magyar nyelv a török nyelvek közé tartozik, vagy az etruszoknak a rokona, vagy a sumérnak: miért volna az jobb?

Valóban, miért? A válasz a német romantika rokonság-fogalmában keresendő. Az első tudományos értelemben vett nyelvészek németek voltak, akik – helyesen és máig érvényesen – megállapították, hogy a német nyelv (és a többi germán nyelv) rokona a legrégebb kultúrnyelveknek: a latinnak, görögnek, szanszkritnak. Innen egy lépés volt azt mondani, hogy maguk a németek és germánok biológiailag is rokonai az említett népeknek. S mivel a legrégebb, legősibb nyelv az indiai szanszkrit, megszületett a tétel, hogy a németek rokonai az indiaiaknak. Ez utóbbiak a hősi eposzaikban „árjáknek” nevezték magukat: a németek tehát megállapították, hogy ők is árják, a világ egyik legrégebb kultúrájának örökösei, nem pedig barbár jöttmentek, akik a középkorban kezdtek dörömbölni a civilizáció kapuján. Ez idáig még érdekes is lehetne, csak sajnos tudjuk, micsoda visszataszító túlzásokba vitte a németeket a maguk „árja” felsőbbségének hangsúlyozása. Tény azonban, hogy nyelvileg igen fényes rokonságot adott nekik a nyelvtudomány; képzelhetjük ehhez képest a magyarok csalódását, hogy holmi finn meg lapp meg vogul rokonokkal kell beérnünk. Nem lehetne legalább Attilához meg a hunokhoz kapcsolódni? – kérdezték.

Azt, hogy valamely emberek rokonok-e, nyelvészeti eszközökkel nem tudjuk megállapítani, a nyelvészet ilyesmire nem alkalmas. A történészek – jobb híján – azt szokták mondani, hogy ha két embercsoport rokon nyelvet beszél, akkor föltehetőleg biológiailag is rokonok. A nyelvész ilyenkor hümmög és bólogat, hogy hát igen, biztosan, miért is ne. De ellenpélda is van bőven, hiszen a nyelvcseré nem ritkaság. Gondoljunk a 20 milliós afro-amerikai közösségre, akik egy germán nyelvet, az angolt beszélnek anyanyelvként, mégse rokonai biológiailag az angoloknak, dánoknak, németeknek. Azt tehát, hogy a finnek a magyarok rokonai, a nyelvészet nem mondja, hiszen ehhez genetikai vizsgálat kell, az meg nemigen mutat semmit, mert túl nagy itt mifelénk a keveredés. Nekem például minden felmenőm német vagy osztrák volt, mégis büszke magyarnak vallom magam a szerb Petőfivel, a román József Attilával, a zsidó Szerb Antallal és a német Márai Sándorral együtt.

Az tehát nem biztos, hogy a Vereckénél bejött magyarok testileg finnugorok voltak; az viszont biztos, hogy egy finnugor nyelvet beszéltek: a magyart. Mivel pedig nyelvet a levegőből szedni nem lehet, csak valakitől megtanulni (akár az anyánktól, akár a szomszédainktól), a nyelvészet annyit bizonyít, hogy a magyarok a honfoglalás előtt szoros kapcsolatban álltak a finnugorokkal – akár oly módon, hogy maguk is azok voltak (ez a kézenfekvő megoldás), akár oly módon, hogy valamiért eltanulták a finnugorok nyelvét. Ez utóbbi feltételezés, a nyelvcsere történelmi és kulturális okokból aligha képzelhető el, mert a finnugorok-magyarok kevésbé voltak civilizáltak a környező népeknél, s ezt éppen a nyelvészet mutatja ki. Például a magyar *egy, kettő, három, négy*ősi örökség a finnugorból, viszont a *számszó* a törökből van átvéve; a *számelvont* fogalom, a gyerek is később tanulja meg az értelmét, mint magukat a számokat. Az is jellemző, hogy finnugor szó az *ágy*(ágya minden népnek van, bármilyen primitívek a körülményei), viszont török jövevényszó a *szék*, amely egy iparcikk, civilizációs „gadget”, ami távolról sincs meg minden népnél.

A 19. sz. derekától a világ legkülönbözőbb nyelveire kezdték alkalmazni az összehasonlító nyelvészeti módszert, amellyel vissza lehet következtetni a kulturális emlékezetnél régebbre, úgy három-négyezer évnnyire. Később, már a 20. században kiderült, hogy a magyar nyelv rokonsága bővebb, mert a finnugoron kívül a Szibériában beszélt szamojéd nyelvek is ide tartoznak, s ettől kezdve a nyelvcsaládot urálinak nevezzük. A magyar tehát mai szakszóval urálinyelv, így tartja számon a nemzetközi szakirodalom is, például az angol *Routledge*kiadónak a *Language Families (Nyelvcsaládok)*sorozatában a magyar a *Uralic Languages (Uráli nyelvek)*kötetben szerepel.

Mint mondtuk, a nyelvrokonság valódi bizonyítéka nem valamilyen történelmi-civilizációs érvrendszer, hiszen azt egy történész is átlátja, ahhoz nem kell nyelvésznek lenni. A lényeg a szóalakok hangeltéréseiben van, meg a nyelvtani elemek megfeleléseiben. Ám mivel a magyar rég elvált a rokonaitól, s így mind ő, mind a rokonai másfélezer éve más-más irányban változnak, nem könnyű a rokonságot a laikus számára bizonyítani. Ehhez úgy bele kéne menni a nyelvtudomány szakmódszertanába, ahogyan az iskola belemegy a kémia vagy a biológia szakmódszertanába. A magyar iskolai hagyományban azonban a nyelvésznek nincs helye: így az iskolában az összehasonlító nyelvészeti módszertanát jelenleg nem lehet sikeresen bemutatni. Nem csoda, ha újra és újra tudománytalan tévhitek kapnak lábra.

Más nyelvcsaládoknak könnyebb dolga van. Azt könnyű volt az imént belátni, hogy az olasz *lupo*, román *lup*, francia *loup*[lu] a latin *lupus*-ból származnak. Azt viszont már körülményesebb bizonyítani – de lehet! –, hogy a magyar *ég*(’égbolt’) szónak pontos megfelelője a finn *sää*’időjárás’ és a zürjén *syn*-’levegő’. Ezek ránézésre egyáltalán nem hasonlítanak, de nem ez a döntő, hanem a hangmegfelelések, és a jelentések átfedődése: ’levegő–időjárás–égbolt’, mindez nyelvenként 3-3-3 ezer év alatti asszociációs jelentésváltozással. (Gondoljunk például arra, hogy sokan a mai magyarban *csap*-nak nevezik a mosogató kiöntő-medencéjét, pedig a *csaperedetileg* az, ahol a víz kifolyik, nem az, ahol lefolyik. És ez a jelentésváltozás az utóbbi száz év alatt alakult ki, amióta megjelent az öntöttvas falikút.)

Hasonló eset a 'szemek' jelentésű szó a franciában *yeux*[jó], az olaszban *occhi*[okki] – nem hasonlít, pedig mindkettő a latin *ocul*leszármazottja, pontos etimológiai megfelelője. A lényeg ugyanis nem a hasonlóság, hanem a szabályszerű, megjósolható eltérés, szakszóval a hangmegfelelés. A finn-magyar rokonságot nem az bizonyítja, hogy a *szau*nafinnül is *sauna*!

Lehet néhol azt olvasni és hallani, hogy a finnugor eredet nem állja meg a helyét, mert azt egy német ember dolgozta ki azzal a sanda céllal, hogy a magyarokat megalázza, minthogy a finnugor népek cseppet sem előkelő vagy dicső rokonok. Ez a német nyelvész nyilván idegen ügynök volt, aki – úgymond – „Habsburg hátszéllel” alkotta meg a finnugor rokonságot, melyet nekünk magyaroknak muszáj volt sokáig tűrnünk és elfogadnunk, ám most már ideje, hogy lerázzuk magunkról s igazibb, méltóbb eredet után nézzünk.

Ez persze amatőr fantazmagória (mint a magyar nyelv török meg sumér meg mindenféle más eredete), és önök joggal kérdezik: egyáltalán miért hozok szóba ilyesmiket egy tudományos előadásban. Nos, azért érdekes ez, mert az illető nem veszi észre, hogy másról beszél. A nyelvészet ugyanis objektív szaktudomány, inkább reál tárgy, mint humán tárgy. Képzeljük el a párhuzam kedvéért, hogy Kopernikusról kiderülne: aljas ügynök volt, aki a Nap-központú világgéppel alá akarta ásni az egyház tekintélyét és hatalmát. Ő sem volt angyal, kellett a pénz. Ám még ha ezt adatolni tudnám is, a dolog nem érintené Kopernikusz felfedezésének tudományos érvényességét. Az ő tétele ma is bebizonyítható, mert nem személy- vagy korszakfüggő: ezért nevezzük a csillagászatot objektív tudománynak. Nincs ez másképp a nyelvészettel sem, csak meg kell érteni, hogy a történeti-összehasonlító nyelvészet is objektív tudomány. Azaz még ha felfedezéseinket aljas indokból követnénk is el, ez nem változtatna érvényességükön, hiszen a magyarnak a finnugorból, illetve uráliból való származása az adatok alapján bármikor újra bizonyítható – mint egy kísérlet a fizikaórán, mely nem függ attól, hogy a tanár hány éves vagy milyen nemzetiségű, hogy jó ember vagy gonosz.

Akik ilyen feltevéseket gyártanak, azok a nyelvtörténetet nem objektív szaktudománynak gondolják (mint a fizikát), hanem olyasminek, amiben a megalkotó, a szerző emberi vagy politikai vélekedése, alantas (vagy éppen nemes) szándékai megjelennek. Azt hiszik, hogy a nyelvtörténet olyan, mint a történelem: csakhogy a történelem igazi humán tudomány. A történelemnek vannak emberi szempontjai: elő lehet adni így is, úgy is: ki lehet belőle domborítani ezt is, azt is, azaz – és most semlegesen használom a szót – manipulálni lehet. A történetírásban (és hozzáteszem: ez benne az érdekes!) ugyanazt az eseménysort elő lehet adni diadalként és tragédiaként, és szinte természetes, hogy más-más történészek – emberi érzelmektől vagy kulturális hatásoktól befolyásolva – ellenkező előjellel adják elő ugyanannak a korszaknak a történelmét: gondoljuk csak például Erdélyre.

Csakhogy a nyelvészet nem ilyen. Amit állít, az vagy működik, vagy nem (és ha nem, akkor saját módszereivel kell megcáfolni és új megoldással előállni). Ha jól van megcsinálva, akkor – a szerző személyétől függetlenül – az adott tényhalmazból mások is ugyanarra az eredményre jutnak. Az persze nem mellékes, hogy a nyelvészet adatokat szolgáltat a történésznek (valahogy úgy, ahogy a régészet, mely szintén objektív szaktudomány) – és a nyelvészet néha a régészeti leleteknél régebbi bizonyítékokat tud felmutatni, lásd finnugor-uráli rokonság. Mivel a magyar nyelv uráli nyelv, a történésznek ezzel valamit kezdenie kell,

ugyanúgy, mint amikor a régész egy középkori sírban mondjuk egy kínai pénzermét talál. Az, hogy a sír középkori és a pénzérme kínai, nem humán kérdés: a régészet (és az éremtan) szakmódszertana szerint meg kell állapítani. De az, hogy hogyan került ide ez a pénzérme, az már a történész feladata (és szabadsága), hogy interpretálja, hihető láncolatba helyezze, azaz egy narratívát alkosson róla. Ugyanígy kell valamit mondania a magyar nyelv finnugor eredetéről: hogy került ez a nyelv a Kárpát-medencébe és mikor, kik beszélték és hányan, satöbbi. Ő arról is beszélhet, hogy ez a finnugor rokonság jó nekünk vagy rossz nekünk: kialakít egy narratívát a tények valamilyen értelmezésére, amit mi nyelvészek érdeklődéssel olvasunk.

A nyelvész nem tudja, mi az a narratíva: neki ennél könnyebb dolga van: ő csak az igazságot keresi és – mint a jelen esetben – meg is találta. A magyar finnugor nyelv, és az uráli nyelvcsaládba tartozik.